

**РЕФЛЕКСІЇ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ ДОБИ
ПЕРЕБУДОВИ В УКРАЇНІ**

Епоха перебудови була унікальним історичним періодом, сутність якого залишалась цілком не визначеною, еволюціонуючи разом з періодом. Багато в чому вона залишається такою і дотепер. Паралельно з втілюваними владою перетвореннями відбувалась рефлексія радянськими та зарубіжними науковцями суспільних процесів доби. Яскравими репрезентантами їх поглядів були український радянський журнал «Філософська та соціологічна думка» та мюнхенський діаспорний часопис «Сучасність».

Радянськими вченими протягом 1989-1991 рр. було опубліковано низку статей-розвідок, котрі стосувалися філософських, соціологічних і суспільно-політичних аспектів феномену «*перебудови*» та її складових: лібералізації (Б.Ракитський і Г.Ракитська, М.Михальченко [11; 14-16]), демократизації (В.Загороднюк та В.Філатов, М.Михальченко, В.Крюков, В.Звіглянич [4; 5; 9; 11]), нового мислення (В.Загороднюк і В.Філатов, Л.Сумакова та А.Уйомов [4; 18]).

Підходи дослідників до ініціатив Горбачова дещо різняться. Так, В.Загороднюк і В.Філатов вирішальним моментом реформування визначають «*нове мислення*» та, як наслідок, неминучість демократизації. Науковці головною перешкодою продовженню реформ вважали історичну відсутність самостійного мислення [4]. Хоча, приділивши увагу лише окремому елементу реформування, вчені не підійшли до визначення сутності всього періоду.

Вже у наступних розвідках вітчизняні дослідники чітко вказували на революційну природу трансформацій [3; 18, с.34]. Як зазначається в статті радянських економістів Б.Ракитського і Г.Ракитської, революційність підходу до горбачовської політики - ініційована партверхівкою, а не була «*здобутком*» історіографії. Вищезгадувані автори зробили досить вдालу спробу багатовекторного аналізу втілюваних владою перетворень. Вони визначають механізм перебудовного процесу, котрий включав

наведення порядку, лібералізацію політичної та економічної сфер та, як результат, - соціальну революцію [15, с.14-17]. Ідея про лібералізацію режиму була «*підхоплена*» М.Михальченком, який скептично поставився до реформаційних ініціатив влади. Також досить критично дослідник підійшов і до діяльності опозиції, вказуючи на відсутності в неї досвіду політичної боротьби та висунення альтернативних програм. Тому автором зроблена ставка на дієвість поміркованих центристських сил [11, с.73].

Якщо у 1989 р. дослідники звертали увагу майже виключно на процеси ініційовані творцями перебудови, то в 1991 р., на перші позиції виходять питання щодо подальшого майбутнього країни. Спочатку В.Крюков висловив дилему «*демократії Союзу чи союзу демократій*», як альтернативи розвитку СРСР [9]. Пізніше в своїй статті до проблеми підійшли Л.Сумакова та А.Уйомов, які поставили питання «*центрованого чи нецентрованого Союзу*» [18].

Ідеологічною доктриною перебудови став концепт «*нового мислення*». Радянські дослідники вказували на неможливість глибоких перетворень без оновлення мислення. Дослідники наблизились до висновку: «*нове мислення*» виступає необхідним рушієм прогресу. Хоча цього узагальнення вони не зробили, натомість наслідком реформування та демократизації називалась децентралізація [4; 15; 18].

Показовим у радянських вчених є оцінка ідеологічних засад перебудови в системі координат марксистсько-ленінської теорії. Одностайним було переконання - даний процес не виходить за межі ідейних принципів, на яких розвивалось суспільство протягом своєї соціалістичної історії [16; 18; 19].

Крім перешкод у перебудовчому поступі, у вигляді особистісного фактору (спротиву «*верхів*» та пасивності «*низів*») все ж виокремлювались і об'єктивні здобутки. Серед таких успіхів В.Загороднюк та В.Філатов називали інтерес до історії та появу плюралізму думок [4, с.10]. Натомість економісти Ракитські такими здобутками визначали: демократизацію, гласність, зміну управління економікою.

Серед визначених вченими завдань слід відзначити потребу вироблення загальної стратегії реформування, заміну директивності в управлінні - діалогом, подолання ідеологічних міфів [4]; модернізацію економічної сфери, перехід на новий якісний стан суспільства, ліквідацію деформування соціалізму та соціальну демократизацію [14; 15; 16]; забезпечення владою прав особи та

пошук опозицією альтернатив розвитку [11]; науково технічну революцію виробничої сфери [5]; врешті - пошук моделей для майбутнього союзу [9; 18].

Певним підсумком рефлексій радянських дослідників щодо періоду суспільних трансформацій була стаття О.Толочка «*Перебудова як християнська ідея*». В статті учений здійснив спробу цілісно визначити сутність всієї доби. Він прийшов до висновку «*перебудова не дорівнює собі в кожен із моментів своєї еволюції*» і в задумі «*являла собою децю відмінне від того, чим виявилася насправді*» [19, с.4].

Погляд діаспорних вчених на розглядувані перетворення в Україні представлений в серії статей мюнхенського видання «*Сучасність*». В їх працях ретрансльоване позаідеологічне, зовнішнє прийняття суто українських та загальносоюзних процесів доби суспільного трансформування. Науковці зробили спробу виокремити першочергові та найбільш проблемні завдання «*української перебудови*», пропонували шляхи їх вирішення.

На відміну від радянських дослідників, у діаспорних авторів пріоритетними стояли проблеми українського суспільно-політичного та культурного життя. Так, майже одногосно науковці виступають на захист української мови - першочергово в освітній сфері та критикою нового Статуту середньої загальноосвітньої школи. Крім того на порядку денному стояли: захист української культури (О.Круча, Р.Мороз, З.Соколюк [8; 12; 17]), легалізація історичної символіки (М.Прокоп [13]), потреба консолідації всіх національних сил перебудови (Р.Купчинський, М.Прокоп [10; 13]).

Реформаційний потенціал влади автори «*Сучасності*» оцінювали критично. Частіше це стосувалося апарату республіки. Р.Купчинський зазначав про те, що КПУ лише формально підтримала курс Горбачова в національному питанні, залишившись на рівні 1930-х років [10, с.152].

Радикальною є оцінка діяльності центрального парткерівництва, яку дав З.Соколюк [17]. Не надто захоплювала його та Р.Купчинського [10] і позиція Спілки Письменників України в культурному процесі, зокрема їх пасивність у вирішенні національних питань.

Особливістю діаспорної історіографії є поділ національних сил перебудови на письменницькі (члени Спілки Письменників України) та неписьменницькі кола. Хоча ці дві групи й існували в межах єдиного фронту, та Р. Мороз наголошувала на більш радикальних вимогах саме серед неписьменницьких кіл, котрі наблизились до ідеї незалежності

України [12, с.178]. В наступній публікації М.Прокоп розширив думку своєї колеги, поділивши національні сили перебудови на: 1) репресованих діячів; 2) тих, що уникали гонінь; 3) неформалів [13].

На сторінках часопису І.Коропецьким поставлена проблема децентралізації. Вона спочатку стосувалась лише промисловості та була досить обмеженою [7, с.81], але вже в статті З.Соколюка - трансформувалась у потребу так званої «політичної децентралізації», тобто - «суверенізації, як основи рівноправ'я народів» [17, с.45].

Врешті діаспорні дослідники торкнулися і проблеми визначення сутності епохи перетворень. Хоча в порівнянні з вищезазначеним мовним та культурним питаннями вона залишалась третьорядною. На відміну від радянських дослідників, діаспора в особі І.Соколюка розглядає перебудову не як реформи революційного характеру, а лише - передумови реформ, косметичні перетворення, стверджуючи, що «на корінні зміни партія не піде». Пізніше І.Коропецький стверджував, що «реформа Горбачова спрямована на ліквідацію брежнєвської централізації економіки» [6, с.80-81].

Вцілому, як радянські, так і діаспорні рефлексії періоду 1987-1991 рр. мали публіцистичний характер і заклали основу для наукових ретроспекцій 1990-2000-х років. Якщо місцеві дослідники, котрі належали до цієї епохи розглядали її в сукупності ініціатив влади, не виокремлюючи локальної специфіки, то діаспора навпаки споглядала перетворення в СРСР під кутом зору українських проблем. Її заслугою було наголошення на республіканській специфіці періоду горбачовських трансформацій. Економічна реформа та мовне питання в розвідках діаспори апелюють до національних проблем, наслідком яких стала вимога суверенізації та демократизації суспільства. Заслугою ж радянських авторів є спроби визначення революційної сутності змін, їх механізму, загальносоюзних завдань та рушійних сил, а також роль нового мислення в ході перебудови. Апелювання до марксистсько-ленінського вчення проявило спочатку боязнь відхилитись від «ідеалу», а пізніше - можливість відійти від нього, як хибного. Діаспора ж в цей час пропонувала альтернативний взірць - національний. Хоча, як зазначав М.Прокоп, перешкодою є те, що розбудова держави і розбудова нації - паралельні процеси. Але ці завдання були покладені на політиків сучасної доби.

2. Гришко В. Українська національна ситуація в СРСР на тлі горбачовської «перебудови» // Сучасність. - 1988. - №2. - С.73-91.

3. Донченко О.А., Шаповал С.І. Молодь: джерела нігілізму і соціальної апатії // Філософська та соціологічна думка. - 1989. - №9. - С.13-21.

4. Загороднюк В.П., Філатов В.П. Перебудова мислення, як наукова проблема // Філософська та соціологічна думка. - 1989. - №7. - С.3-11.

5. Звіглянич В.О. Реальність і смисл: світоглядні принципи перебудови мислення. Стаття перша. Смисл і «карнавальність» перебудови // Філософська та соціологічна думка. - 1991. - №11. - С.75-88.

6. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» демократизація на Україні. - Мюнхен.: б/в, 1990. - 624 с.

7. Коропецький І. Проблема української мови та управління економікою // Сучасність. - 1988. - №12. - С.76-84.

8. Круча О. Нова хвиля українізації: чинники і перспективи перебудови // Сучасність. - 1989. - №3. - С.105-110.

9. Крюков В.І. Союз демократій і демократія Союзу // Філософська та соціологічна думка. - 1991. - №4. - С.3-10.

10. Купчинський Р. В окопах перебудови // Сучасність. - 1987. - №7-8. - С.150-163.

11. Михальченко М.І. Глухі кути лібералізації та романтичний «біг на місці» (До аналізу розстановки соціальних сил перебудови) // Філософська та соціологічна думка. - 1989. - №11. - С.71-74.

12. Мороз Р. Російська інтелігенція і національне питання на тлі гласності і перебудови // Сучасність. - 1990. - №7-8. - С.171-185.

13. Прокоп М. На шляху до державної самостійності (З приводу Декларації про державний суверенітет України) // Сучасність. - 1990. - №9. - С.62-69.

14. Ракитський Б.В., Ракитська Г.Я. Перебудова: теоретична експертиза концепції і практичної політики // Філософська та соціологічна думка. - 1989. - №10. - С.3-23.

15. Ракитський Б.В., Ракитська Г.Я. Перебудова: теоретична експертиза концепції і практичної політики [продовження] // Філософська та соціологічна думка. - 1989. - №11. - С.15-29.

16. Ракитський Б.В., Ракитська Г.Я. Перебудова: теоретична експертиза концепції і практичної політики [завершення] // Філософська та соціологічна думка. - 1989. - №12. - С.3-19.

17. Соколюк З. Радянська державна система і горбачовські реформи // Сучасність. - 1988. - №3. - С.85-98.

18. Сумакова Л.М., Уйомов А.І. Демократична революція і новий стиль мислення // Філософська та соціологічна думка. - 1991. - №7. - С.19-36.

19. Толочко О.П. Перебудова як християнська ідея // Філософська та соціологічна думка. - 1991. - №12. - С.3-13.

1. «Воля народу виписана ясно». Розмову з Дмитром Павличком провів - Юрій Пригодницький // Сучасність. - 1991. - №9. - С.110-114.